

**Sociologische aspecten van
cultuurtechnische werken**

E. W. HOFSTEE

INHOUD

Inleiding	370
1 De relatie tussen sociale groep en woonruimte	371
2 Het aanpassingsprobleem van een bevolkingsgroep bij het uitvoeren van cultuurtechnische werken	373
3 De aanpassingsmoeilijkheden van sociale aard in concreto	375
a Wijzigingen in de sfeer van de cultuur	375
b Wijzigingen in de sfeer van de functie	376
c Wijzigingen in de sfeer van de structuur	378
d De invloed van plaatselijke machtsverhoudingen	379
e De invloed van de sociaal-ruimtelijke structuur	381
4 De gedragslijn van de leidinggevende cultuurtechnici	382
5 De noodzaak van sociaal-pedagogische maatregelen	386
6 De taak van de socioloog	387
Samenvatting en conclusies	388

INLEIDING

Tengevolge van de wijze, waarop vooral bij de agrarische bevolkingsgroepen de woonruimte met het sociale leven is verweven, zijn bij deze groepen psychologische weerstanden te verwachten bij ingrijpende wijzigingen in de woonruimte door omvangrijke cultuurtechnische werken. Het toegeven aan deze weerstanden, doch ook het onder dwang uitvoeren van cultuurtechnische verbeteringen, is ongewenst. Teneinde het sociaal achterblijven van een belangrijk deel van de agrarische bevolking in de toekomst te voorkomen, zijn cultuurtechnische werken echter een dringende noodzaak. In dit verband wordt aangegeven langs welke weg de bevolking rijp kan worden gemaakt voor het vrijwillig aanvaarden van de vereiste maatregelen

I DE RELATIE TUSSEN SOCIALE GROEP EN WOONRUIMTE

Aan elke samenleving, aan elke sociale groep, vallen drie aspecten te onderscheiden, namelijk een bepaalde structuur, bepaalde functies en een zekere eigen cultuur.

Elke samenleving heeft haar eigen bouw. Tussen degenen, die er deel van uitmaken, bestaat een bepaald net, een bepaald patroon van sociale relaties, wisselend van intensiteit en kleur, die tezamen aan het geheel een samenhang en een zekere vorm geven. Zo krijgt elke sociale eenheid een zekere omvang, een eigen vorm van organisatie, een geleding van deelhebbenden in hoger en lager geplaatsten, bepaalde bindingen en bepaalde interne tegenstellingen enz.

Het op deze wijze gestructureerde geheel vervult bepaalde functies. De vervulling van deze functies kan zowel de groep als geheel en de afzonderlijke leden, als de buitenwereld ten goede komen. Zo geeft elke normale samenleving aan haar leden een zeker gevoel van veiligheid en geborgenheid, ze geeft mogelijkheden voor inter-menselijk contact, voor gezelligheid en voor de voldoening aan hogere geestelijke behoeften. Zij schept door organisatie en samenwerking vormen, waarbinnen zich het economische leven kan ontwikkelen en verwerft zich zo een eigen economische functie.

Tot de functies van elke gezonde groep behoort de zelfhandhaving. In normale omstandigheden zal de groep als geheel er naar streven tegenover de buitenwereld haar zelfstandigheid te verdedigen en ontbinding van binnen uit te voorkomen.

Elke groep heeft haar eigen geestelijke en materiële bezit, haar eigen cultuur — dit begrip in de ruime zin genomen — grotendeels van het voorgeslacht geërfd en door eigen cultuurschepping en door ontleening aan anderen aangevuld. De groep heeft haar zeden en gewoonten, haar normen en haar wetten, kortom haar gedragscode, die het doen en laten van haar leden regelt. Ze heeft haar opvattingen en denkbeelden, haar idealen en haar strevingen, haar kennis en haar inzichten, die in de afzonderlijke leden op een bepaalde wijze leven en richting geven aan hun individuele en gezamenlijke activiteit. Ze heeft echter ook haar werktuigen en haar gebouwen, haar wegen en haar verkeersmiddelen. Veel van deze tastbare en ontastbare scheppingen van de menselijke geest heeft elke groep gemeen met de mensheid als geheel en veel meer nog heeft elke groep in Nederland gemeen met andere groepen in ons land, doch daarnaast heeft elke groep haar eigen karakteristieke cultuurelementen.

Structuur, functie en cultuur van een bepaalde groep staan niet los van elkaar; integendeel, zij beïnvloeden elkaar over en weer en vormen in normale omstandigheden een sterk geïntegreerd geheel. De structuur van de groep beïnvloedt de functie, maar anderzijds past de functie zich aan aan de structuur. De cultuur van de groep kan men vanuit een bepaald gezichtspunt zien als de uitdrukking van haar functie en haar structuur. Anderzijds echter zijn het de zeden en gewoonten, de wetten en de normen, dus de in de cultuur ingebedde, door de groep aanvaarde gedragsregels, die de structuur van de groep steunen en handhaven en die de vervulling van de functies regelen.

Het menselijke groepsleven, met deze drie facetten van structuur, functie en cultuur, kunnen we ons — in het bijzonder wanneer wij hierbij het groepsleven in zijn regionale verscheidenheid voor ogen hebben — moeilijk losdenken van een bepaald fysiek milieu, waarin het zich afspeelt. Enerzijds heeft de mens op dit milieu zijn stempel gedrukt. De gedaante van de fysieke, ruimtelijke wereld waarin hij leeft — zijn woonruimte — is onverbrekkelijk verbonden met zijn sociale wereld in haar historische ontwikkeling. De mens heeft het natuurlijke landschap, dat hij eens in zijn ongereptheid betrad, gewijzigd, vervormd, aangepast aan zijn behoeften. Hij deed dit echter niet naar willekeur en zonder regelmaat, maar hij gaf daarbij uiting aan de denkbeelden, opvattingen, strevingen, idealen en normen, welke leefden in de sociale groep, waarvan hij deel uitmaakte. In het cultuurlandschap, dat hij vormde, weerspiegelen zich de wijze, waarop zijn groep was gebouwd en de wijze, waarop de samenleving trachtte te voldoen aan de behoeften, die zij voelde. Onze woonruimte is in de werkelijke zin cultuur, dit wil zeggen uiting van de menselijke geest, van de mens, zoals deze werkte in een bepaalde sociale structuur en binnen het kader van het geestelijke en materiële bezit van de groep, waarvan hij deel uitmaakte.

Is dus de menselijke woonruimte enerzijds produkt van een bepaalde samenleving, anderzijds draagt zij bij tot de vorming van het eigene van deze samenleving. De mens vormt niet slechts de woonruimte naar zijn geest, deze woonruimte vormt ook zijn geest. Hij past niet slechts de woonruimte aan zijn behoeften aan, hij past zich ook aan aan de woonruimte. Deze aanpassing heeft niet slechts betrekking op de materiële levensvormen en het economisch streven, zoals bijvoorbeeld de bouwwijze van de huizen en het agrarisch produktieproces; ze grijpt dieper. Zonder te vervallen in vage en verouderde theorieën aangaande een welhaast mystieke invloed, die van het landschap op het volkskarakter uit zou gaan, kan worden vastgesteld, dat de woonruimte, die de mens erft van zijn voorgelacht, zijn leven en zijn persoonlijkheid mede bepaalt. Zo beïnvloedt de aard van de woonruimte mede de aard van zijn sociale contacten en zijn sociale relaties en daarmee de structuur van de groep, waarvan hij deel uitmaakt. Dat de woonruimte de functie van de groep mede beheerst, is, als men slechts even denkt aan de economische functie, zonder meer duidelijk. Structuur en functie van de groep beïnvloeden onvermijdelijk weer de cultuur.

Nemen we als illustratief voorbeeld van het verband tussen groep en woonruimte — waarmee we midden in het terrein van de cultuurtechniek blijven — de vormen van verkaveling in Nederland. Enige jaren geleden hebben Mevr. DR. A. W. EDELMAN-VLAM en schrijver dezes (5) getracht een verklaring te vinden voor het ontstaan van de verschillende hoofdtypen van verkaveling, zoals die in Nederland voorkomen.

Wij kwamen tot de conclusie, dat deze kavelvormen niet primair zijn af te leiden uit bepaalde fysisch-geografische gegevens, of voortspruiten uit de vernuftige gedachten van de een of andere wetgever of landmeter en dat zij nog minder het spontane produkt zijn van het zieleleven van een bepaald volk, of een bepaalde stam, zoals men ons vroeger, vooral van Duitse zijde, wel heeft willen doen geloven, doch dat zij in de eerste plaats moeten worden

beschouwd als een in een bepaalde historische samenlevingsvorm voor de hand liggende, rationele oplossing van het vraagstuk van de verdeling van de grond onder de belanghebbenden. Deze oplossing was aangepast aan de sociale structuur en de cultuur, die men vond in bepaalde delen van ons land in betreffende perioden.

Zo zijn de „Blockflur” van het oudere type, zoals wij die in sommige oude kleigebieden vinden en „celtic fields”, die ons door archeologisch onderzoek bekend zijn geworden, verkavelingsvormen, die typisch behoren bij de op basis van bloedverwantschap georganiseerde samenleving, uit de oud-Germaanse tijd. De strokenverkaveling, zonder bewoning op de kavel, zoals wij die vinden op de oostelijke en de zuidelijke zandgronden, is echter een produkt van de Middeleeuwse samenleving, waarin de maatschappelijke organisatie op bloedverwantschappelijke basis geleidelijk plaats maakte voor een organisatie op territoriale basis. De opstreckende heerden, die men op zoveel plaatsen in ons land en trouwens ook daar buiten aantreft, vinden eveneens hun oorsprong in de middeleeuwse samenleving, doch zij zijn een verkavelingsvorm, thuisbehorende in kolonisatiegebieden.

Het spreekt wel vanzelf, dat het niet gemakkelijk is de invloed, die de verkaveling van haar kant weer heeft uitgeoefend op cultuur en samenleving precies te omschrijven en te isoleren van de andere factoren, die het menselijke groepsleven zijn vorm hebben gegeven. Dat deze invloed er is, valt echter nauwelijks te betwijfelen. Gewezen moge worden op de studie van GROENMAN over Staphorst (1), waarin hij tot de conclusie komt, dat de aard van de verkaveling één der belangrijkste oorzaken is, die hebben geleid tot de in verschillende opzichten merkwaardige kenmerken van de Staphorster samenleving, zich uiterlijk onder andere demonstrerende in de traditionele kleding van de bevolking. Het verkavelingsstelsel van de opstreckende heerden, zoals zich dat in Staphorst op een typische wijze ontwikkelde en de daarbij passende ontsluiting, leidden tot een bouwwijze van het dorp, die een scherpe „sociale controle” mogelijk maakte. Deze sociale controle had een sterk conserverende werking ten aanzien van het bestaande cultuurpatroon.

Een nog duidelijker invloed van de wijze van verkaveling en ontsluiting op de sociaal-culturele verhoudingen in een bepaald gebied kan men, dunkt me, vinden in Hollandse Veld. Slechts wanneer men zich rekenschap geeft van het uitermate sterke isolement, niet slechts van het gebied als geheel ten opzichte van de buitenwereld, maar vooral van de inwoners van dit gebied ten opzichte van elkaar, als gevolg van de typische vorm van het cultuurlandschap in deze oude veenaafgraving, kan men de bijzondere en soms haast bizarre vormen, die het geestelijk en maatschappelijk leven in dit gebied heeft aangenomen, begrijpen.

2 HET AANPASSINGSPROBLEEM VAN EEN BEVOLKINGSGROEP BIJ HET UITVOEREN VAN CULTUURTECHNISCHE WERKEN

Uit de voorgaande korte, algemene beschouwing ten aanzien van de relatie tussen woonruimte en samenleving valt reeds af te leiden, waar het raakvlak ligt tussen sociologie en cultuurtechniek. Cultuurtechnische werken — in dit verband wordt natuurlijk in het bijzonder gedacht aan grote cultuurtechnische

werken, zoals grote ruilverkavelingen, herverkavelingen, saneringen en dergelijke — betekenen een diep ingrijpende wijziging van de woonruimte. Deze ingreep in de woonruimte zal men nooit los kunnen zien van de betrokken samenleving. Bij de uitvoering van elk cultuurtechnisch werk van betekenis doet zich een tweezijdig probleem van aanpassing voor. Enerzijds zal bij de betreffende bevolkingsgroep bewust of onbewust het verlangen leven, dat ook na de geprojecteerde veranderingen de woonruimte aangepast blijft aan de bestaande samenleving, haar structuur, haar functie en haar cultuur, anderzijds zal, wil het cultuurtechnische werk uiteindelijk succesvol zijn, de samenleving zich dienen aan te passen aan de verandering, welke in de woonruimte optreedt.

Het is duidelijk, dat we met het in het voorgaande gestelde midden in praktische problemen van belangrijke betekenis, welke zich bij het cultuurtechnische werk voordoen, zijn terechtgekomen. Het verlangen naar aanpassing van het cultuurtechnische werk aan de bestaande samenleving brengt met zich mee, dat de cultuurtechnicus steeds voor de vraag staat, of een op zichzelf rationeel plan voor de bevolking wel aanvaardbaar zal blijken. Het feit, dat een zekere aanpassing van de sociale groep noodzakelijk is om de door ruilverkaveling enz. geboden mogelijkheden te benutten, houdt in, dat men nooit de zekerheid heeft, dat een cultuurtechnisch werk uiteindelijk het gewenste resultaat op zal leveren.

Wat het eerste punt betreft, hoe moeilijk het is om in een agrarische samenleving een plan voor de reconstructie van haar woonruimte te doen aanvaarden, blijkt wel uit het merkwaardige feit, dat grote ruilverkavelingen, herverkavelingen enz. eigenlijk nooit spontaan tot stand gekomen zijn. De directe belanghebbenden zijn in het verleden in staat geweest om gezamenlijk grote inpolderingen, ontginningen enz. tot stand te brengen, doch belangrijke wijzigingen in de woonruimte op het oude land konden eerst worden gerealiseerd toen hulp werd geboden door de moderne staat, die de macht en de wil bezit om dergelijke werken ter bevordering van het welzijn van zijn onderdanen te stimuleren en te doen uitvoeren. En zelfs deze moderne staat, die zich het recht heeft verschaffd een onwillige minderheid te dwingen om mee te doen en die anderzijds bij ruil- en herverkavelingen de plaatselijke belanghebbenden een belangrijke stem heeft gegeven bij de opstelling en de uitvoering van de plannen, gelukt het soms niet redelijke voorstellen te doen aanvaarden, hoewel, mede door de belangrijke bijdragen, welke de Overheid in de kosten levert, het van te voren feitelijk wel vaststaat, dat de uitvoering voor alle betrokkenen uiteindelijk voordeel zal opleveren. Hoewel natuurlijk invloeden van persoonlijke en toevallige aard bij het niet aanvaarden van bepaalde plannen een rol kunnen spelen, zouden we het ons te gemakkelijk maken door te veronderstellen, dat hier in de regel geen oorzaken van algemene aard zouden werken. Integendeel, men moet aannemen, dat bij een verwerping van een plan, de agitatie van bepaalde personen, die bij deze verwerping misschien uiterlijk een beslissende rol speelde, deze rol slechts kon spelen, omdat deze actie op de één of andere wijze weerklink vond in de in de betreffende gemeenschap heersende gedachten, gevoelens en opvattingen. Bij een niet aanvaarden of een dreigend niet aanvaarden van plannen voor ruilverkaveling zal men zich steeds af dienen te vragen welke redenen er kunnen liggen in de structuur, de functie en de

cultuur van de betreffende gemeenschap, waardoor het voorgenomen werk misschien als „niet aangepast” wordt beschouwd.

Het aanvaarden door de lokale samenleving van een uit te voeren cultuurtechnisch werk betekent nog allerm minst, dat deze samenleving ook inderdaad „rijp” is om van de aangebrachte veranderingen op de juiste wijze gebruik te maken. Hier behoeft slechts het voorbeeld van de ruilverkaveling op Terschelling te worden genoemd, om duidelijk te maken hoe het effect van een groot werk volkomen achterwege kan blijven als de aard van de betreffende groep een juiste aanpassing aan de nieuwe mogelijkheden in de weg staat. Er valt nauwelijks aan te twifelen, dat in zeer vele gevallen de aanpassing sterk te wensen overlaat. Het is dan ook niet zonder reden, dat men in de laatste tijd in de cultuurtechnische wereld steeds meer gaat spreken over „nazorg”.

3 DE AANPASSINGSMOEILIKHEDEN VAN SOCIALE AARD IN CONCRETO

Vraagt men zich af, waar in concreto de problemen van sociologische aard liggen, die enerzijds het aanvaarden van bepaalde cultuurtechnische verbeteringen in de weg staan en die anderzijds een voldoende uitbuiting van de door deze cultuurtechnische verbeteringen gegeven mogelijkheden verhinderen, dan is het antwoord, dat deze zowel in de sfeer van de functie als van de structuur en de cultuur van de betreffende groep van de landelijke bevolking hun oorsprong kunnen vinden, al zal men steeds weer stuiten op de interdependentie van deze drie aspecten van het sociale leven.

a Wijzigingen in de sfeer van de cultuur

In de sfeer van de cultuur ligt wel in de eerste plaats de tegenstand tegen, of althans het gebrek aan begrip voor de gedachte, die aan het gehele cultuurtechnische werk ten grondslag ligt, namelijk dat het wenselijk is, dat de mens de ter beschikking staande economische hulpbronnen, grond, kapitaal en arbeid, zo doelmatig mogelijk gebruikt, teneinde een zo hoog mogelijk inkomen te verwerven. Hoe vanzelfsprekend deze gedachte voor de moderne mens, die uit de 19e eeuw bewust of onbewust een flink brok rationalisme en economische theorie heeft meegekregen, ook moge zijn, een feit is, dat ze in wezen *niet* vanzelfsprekend is en dat de mens eeuwenlang heeft geleefd uit de gedachte, dat niet een zo hoog mogelijk inkomen, maar een *redelijk* inkomen het doel was van zijn economisch handelen. Dit redelijk inkomen kan men misschien het beste omschrijven als een inkomen, waarmee men overeenkomstig zijn stand, dit wil zeggen overeenkomstig zijn door zichzelf en door anderen als juist aanvaarde, min of meer traditioneel vastgelegde maatschappelijke positie, kon leven. De gedachte, dat iedereen naar zijn rang en stand moet leven en dat het niet alleen geen verdienste is, maar dat het zelfs verkeerd is, met alle macht te proberen zich uit zijn vroegere positie omhoog te werken, verliest ongetwijfeld ten plattelande in toenemende mate aan kracht, maar haar betekenis is, vooral in het oosten en het zuiden van het land, nog veel groter dan men vaak geneigd is aan te nemen. Dat deze waardering voor een statische en vastgeordende samenleving en deze innerlijke aanvaarding van eigen situatie als een vaste gegevenheid, anders gezegd het ontbreken van de „heilige ontevredenheid”, voor de aanvaarding van omvangrijke agrarische reconstructie-

plannen niet gunstig werken, is duidelijk. Ik moge er aan herinneren, hoe op Walcheren, bij de herverkaveling, bleek, dat het verlangen om maatschappelijk omhoog te komen via de sanering, minder algemeen was, dan men misschien wel verwachtte. Bij sommigen was de animo om zich te laten saneren gering. Hetgeen ik over de achtergronden van deze geringe animo heb vernomen, heeft mij de indruk gegeven, dat de overtuiging, in staat te zijn overeenkomstig eigen stand te kunnen leven en de daarmee samenhangende geringe behoefte om „vooruit” te komen, hierin een belangrijke rol speelden.

In ander verband (4) heb ik al eerder gewezen op de sociologische aspecten van de afkeer tegen het nemen van krediet, die in vele delen van ons land een belangrijke rem vormt op de landbouwkundige ontwikkeling. Deze afkeer van krediet stamt waarschijnlijk uit de tijd, dat het boerenbedrijf — met name op de zandgronden — nog in hoofdzaak een zelfverzorgend bedrijf was. In een zelfverzorgend bedrijf past inderdaad krediet niet, omdat dit krediet daar in wezen een consumptief karakter zou dragen en een gezonde basis voor terugbetaling er ontbreekt. Sedert echter ook de landbouw op de zandgronden zich geheel op de markt heeft georiënteerd en daarmee volkomen in de geld-economie is ingeschakeld, is daar krediet, dat er toe kan bijdragen om een rendabele produktie te stimuleren, als middel tot ontwikkeling van het boerenbedrijf volkomen op zijn plaats. Desondanks echter leeft de tegenzin tegen krediet, die in andere delen van het land, waar de „Geldwirtschaft” reeds langer bestaat, al lang is verdwenen, hier nog steeds. Hier is dus een stuk cultuur, dat een uitdrukking vormt van een vroegere functie van het bedrijf — de zelfverzorging — blijven hangen, nadat deze functie zich reeds lang heeft gewijzigd. Ter illustratie van deze remmende werking van de vrees voor krediet op de ontwikkeling van de landbouw moge hier worden verwezen naar het rapport van de Afdeling Streekonderzoek van het L.E.I. betreffende de gemeente Ruurlo (6).

Het ligt voor de hand, dat deze vrees geld uit te geven voor verbeteringen, wanneer hiervoor krediet moet worden opgenomen, de aanvaarding van cultuurtechnische plannen zal belemmeren, maar deze vrees zal vooral een juiste aanpassing van de landbouw aan de nieuwe mogelijkheden, die door de uitvoering worden geboden, tegenhouden. Deze aanpassing vraagt immers meestal grotere of kleinere nieuwe investeringen en wanneer de bereidheid om geld uit te geven, zo nodig door krediet op te nemen, ontbreekt, blijft een adequate aanpassing achterwege.

b Wijzigingen in de sfeer van de functie

Was in het voorgaande sprake van een optredende wijziging in de economische functie van de groep, die niet of slechts in onvoldoende mate werd gevolgd door een wijziging in de cultuur, vaak leidt de sterke verankering van de functie in de cultuur er toe, dat een uit rationele overwegingen noodzakelijk te achten functiewijziging niet of slechts zeer traag tot stand komt. Een bepaalde functie van een zekere groep is misschien eens, op het ogenblik waarop zij ontstond, een rationele aanpassing geweest aan de toen bestaande omstandigheden. Wanneer ze echter eenmaal is geaccepteerd en als normaal is aanvaard, dan betekent dit, dat zich in verband met deze functie bij de betreffende groep allerlei opvattingen, idealen, regels, gewoonten, normen, werk-

wijzen, technieken enz., kortom een reeks van cultuurelementen ontwikkelen, die weliswaar enerzijds de uitvoering van deze functie vergemakkelijken, deze in vaste banen leiden en de leden van de groep de overtuiging geven een goed stuk werk te verrichten, doch anderzijds een overgang naar een andere functie uitermate moeilijk maken. Wanneer b.v. in een bepaald gebied generaties achtereen de veehouderij de overheersende tak van landbouw is geweest, dan zijn niet alleen de bedrijfsgebouwen, de leefwijze van de agrarische bevolking en van de plattelandsbevolking in het algemeen hierop ingesteld, doch dan is ook de sympathie en de liefde van de boerenbevolking op deze veehouderij gericht en geniet de veehouderij een hogere maatschappelijke waardering dan andere vormen van landbouw. Wie mee wil doen in deze groep van boeren moet veehouder zijn en denken, voelen en handelen als een veehouder. Wie dit niet doet, verliest aan maatschappelijk prestige. Slechts iemand, die om andere redenen een zeer hoge maatschappelijk prestige geniet, kan zich misschien veroorloven om in dit opzicht van de regels af te wijken. Een wijziging van de economische functie van een bepaalde agrarische groep is dan ook niet alleen en zelfs niet in de eerste plaats een kwestie van kennis en van technische uitrusting; allerlei niet-rationele invloeden verzetten zich tegen een dergelijke verandering, vooral, wanneer deze min of meer plotseling zou moeten plaats vinden.

Elders, in een ander verband, heb ik er al eens op gewezen (3), dat het zeer grote maatschappelijke prestige, dat in Groningen de akkerbouw in vergelijking tot de veeteelt geniet, tengevolge heeft, dat in dit gewest grote oppervlakten grond voor de akkerbouw worden gebruikt, die technisch en economisch veel beter voor veeteelt geschikt zouden zijn. Agrarische reconstructieplannen, die een overgang van akkerbouw naar veeteelt zouden inhouden, zouden hier stuiten op een diepe innerlijke weerstand bij de betrokken agrarische bevolking. Zo mag men b.v. wel als zeker aannemen, dat van een stimuleren van de veeteelt in de Groninger en Drentse Veenkoloniën, waarover in de jongste tijd in verband met de problemen, opgeworpen door de aardappelmoeheid, wel eens is gesproken, alleen al om deze reden weinig succes te verwachten is.

Een werkelijk bevredigende aanpassing aan de mogelijkheden, welke door cultuurtechnische maatregelen worden geboden, zal bijna altijd een zekere functiewijziging van de landbouw met zich mee moeten brengen en dit zal in toenemende mate het geval moeten zijn, naarmate de cultuurtechnische activiteiten meer omvattend en omvangrijker worden. Zelden zal bij een min of meer ingrijpende cultuurtechnische verbetering de boer er zich toe kunnen bepalen hetzelfde te doen als vroeger, alleen op een ander stuk grond en onder betere omstandigheden. Hij zal, wil hij de gegeven mogelijkheden volkomen uitbuiten, misschien andere gewassen moeten verbouwen, nieuwe werkmethoden moeten toepassen, andere gereedschappen en werktuigen moeten gebruiken, een andere verhouding tussen de verschillende elementen van zijn bedrijf moeten zoeken en het werk anders moeten organiseren. Zoals gezegd zullen niet alleen op technische gronden, maar om dieper liggende redenen, dergelijke veranderingen steeds op weerstand stuiten. Het is zeker niet toevallig, dat de twee gevallen van cultuurtechnische verbeteringen, die dikwijls worden genoemd als weinig succesvol in hun uitwerking, namelijk die op Terschelling en die

aan de Maaskant, voor hun uiteindelijke welslagen een belangrijke functie-wijziging van de betreffende groepen zouden hebben geëist, die deze blijkbaar — althans op korte termijn — niet hebben kunnen opbrengen.

c Wijzigingen in de sfeer van de structuur

Betekent de uitvoering van grote cultuurtechnische werken in de regel dus dat een meer of minder belangrijke wijziging in de economische functie van de betreffende agrarische groep wordt verlangd, eveneens zal men er rekening mee dienen te houden, dat deze werken niet zelden zullen moeten leiden tot een belangrijke wijziging in de structuur van de agrarische bevolking en dat ook hiertegen, bewust of onbewust, verzet kan rijzen, waardoor de uitvoering van een plan kan worden gedwarsboomd of vertraagd. Evenzeer als haar functie, raakt de structuur van een bepaalde groep in haar cultuur verankerd. Zo ontwikkelt er zich b.v. een vast patroon van onderlinge verhoudingen tussen de verschillende subgroepen — b.v. grote boeren, kleine boeren en landarbeiders — in de bevolking en vaste regels ten aanzien van het onderling verkeer van deze subgroepen. Afwijkingen van dit patroon en van deze regels voelt men als onjuist en onplezierig. De opbouw van eigen groep beschouwt men — tenzij zich scherpe tegenstellingen hebben ontwikkeld, zoals die tussen boeren en landarbeiders in sommige delen van ons land — als vanzelfsprekend en natuurlijk. Men is meestal geneigd aan de wijze van samenstelling van eigen groep uit haar verschillende subgroepen en aan deze subgroepen op zichzelf, een bijzondere waarde toe te kennen. In een gebied met grote bedrijven is men spoedig klaar met de nodige argumenten om aan te tonen, dat het grote bedrijf niet alleen uit het oogpunt van de boerenstand, doch ook uit algemeen maatschappelijk oogpunt de meest wenselijke vorm van exploitatie is. In gebieden met kleinere bedrijven aan de andere kant, zal men geen moeite hebben om het omgekeerde te betogen.

In beide gevallen zou een verandering van betekenis in de verdeling van de bedrijfsgrootten en daarmee in de maatschappelijke structuur, vermoedelijk aanzienlijke weerstand oproepen. Zou men b.v. in Noordoost-Groningen proberen een verbetering van de verkaveling en daarmee van de exploitatie te verkrijgen, door de achterste gedeelten van de daar bestaande zeer lange percelen bijeen te voegen en daar een aantal nieuwe middelgrote bedrijven te creëren — wat vermoedelijk de eenvoudigste en goedkoopste vorm zou zijn om daar een betere toestand te verkrijgen — dan zou men waarschijnlijk op aanzienlijke moeilijkheden stuiten, ook al zou men door het opkopen en verdelen van een aantal bedrijven, de overblijvende van de thans bestaande bedrijven op dezelfde grootte weten te houden. De bevolking zou met deze nieuwe groep van middelgrote boeren in de bestaande sociale structuur geen weg weten en deze als een probleem voelen.

Hoe gevoelig men is voor een wijziging in de sociale structuur bleek in hetzelfde gebied, toen daar in de periode na de bevrijding, voornamelijk als gevolg van een gebrek aan opvolgers in het gebied zelf, een aantal boeren uit het zuiden van het land zich kwam vestigen. Deze nieuwelingen vertonen een levensstijl, die aanzienlijk van die van de boeren uit het gebied zelf verschilt

en als gevolg daarvan vallen ze uit de toon. Het zijn boeren met grotendeels omvangrijke gezinnen, die door zelf — met hun gezinsleden — zoveel mogelijk al het werk op het bedrijf te doen en verder door zeer sober te leven, trachten zich omhoog te werken. Dit type van de eenvoudige, hardwerkende boer past niet in de sfeer van de in het algemeen goed ontwikkelde Oldambtster hereboer, die zich in de regel beperkt tot het geven van leiding aan zijn bedrijf en die de positie van zijn geslacht in de agrarische samenleving tracht te handhaven door de omvang van zijn nageslacht tot twee kinderen te beperken. Uit een ingesteld onderzoek bleek, dat de Oldambtster boeren in het algemeen op deze na-oorlogse immigratie zeer weinig gesteld waren en dat ze het moeilijk vinden deze „blauwe-kielen-boeren”¹ in de bestaande structuur in te passen (8).

Als een symptoom van een weerstand tegen het veranderende van de bestaande, vertrouwde sociale structuur mag men misschien gedeeltelijk ook beschouwen het verlangen in bepaalde delen van het Zeeuwse herverkavelingsgebied om het daar bestaande type van kleinbedrijf — kleiner dan 5 ha — te handhaven en de positie hiervan bij de herverkaveling zo mogelijk nog te verstevigen, hoewel het zeer waarschijnlijk moet worden geacht, dat deze vorm van bedrijf in de toekomst in sociale en economische moeilijkheden zal geraken, terwijl de herverkaveling misschien een mogelijkheid zou bieden om deze problemen te voorkomen. Men is echter aan het bestaan van deze groep van boeren gewend, men is er op ingesteld en men heeft voor hen, ook van de kant van de grotere boeren, veel waardering. Dat deze groep bij de herverkaveling zou verdwijnen, of dat deze kleine boer zou worden beschouwd als een type, waarvoor in de toekomst geen plaats meer bestaat en dat andere typen zouden worden gevormd en een plaats in de samenleving zouden gaan innemen, kan men zich naar het schijnt nog moeilijk voorstellen.

d De invloed van plaatselijke machtsverhoudingen

Met de aard van de sociale structuur in een bepaald gebied hangen vanzelfsprekend de machtsverhoudingen binnen de betreffende samenleving nauw samen en deze machtsverhoudingen kunnen voor het al dan niet slagen van plannen tot cultuurtechnische verbeteringen van grote betekenis zijn. Ze zijn vaak aanzienlijk gecompliceerder dan men oppervlakkig zou vermoeden. Zo is het b.v. bij de beoordeling van de mogelijkheid of bepaalde plannen al dan niet zullen worden geaccepteerd veelal geenszins alleen een kwestie van het vaststellen van de aantallen betrokkenen, die, gezien vanuit hun eigen oogpunt, al dan niet gunstig ten aanzien van eventuele plannen gestemd zijn.

In verschillende delen van het land hebben nog steeds bepaalde heersende groepen tradioneel een zó sterke invloed op de wijze, waarop de bevolking als geheel haar mening uitdrukt, dat men voor merkwaardige verrassingen komt te staan. Ongetwijfeld neemt de betekenis van dergelijke traditionele invloeden zienderogen af. Steeds sneller neemt de individualisering van onze plattelandsbevolking en daarmee de individuele meningsvorming toe. Steeds meer bepaalt elke boer voor zichzelf, wat voor hem en voor zijn bedrijf het beste is en steeds minder laat hij zich in zijn uiteindelijke beslissing leiden door de

¹ De blauwe kiel is de traditionele dracht van de landarbeider.

opvattingen van groepen, die van oudsher in de betreffende samenleving een overwegende invloed op de meningsvorming hadden. Onderzoekingen in de laatste jaren hebben ons echter wel geleerd, dat er in dit opzicht nog aanzienlijke verschillen bestaan. Zo bleek uit een vergelijkend onderzoek, dat werd ingesteld naar de sociale verhoudingen in de beide voorbeelddorpen Kerkhoven en Rottevalle (2) wel heel duidelijk, dat in het Friese dorp de individualisering van de boer met de daaraan verbonden voor- en nadelen veel verder was voortgeschreden dan in Kerkhoven.

Een gebied, waar men onder andere met dergelijke traditionele invloeden zeker nog rekening dient te houden is de Betuwe, al doen zich daar in de laatste jaren ook duidelijk symptomen voor van een zich bewust losmaken van deze historisch gegroeide leiding en van een zelf in handen nemen van eigen lot.

Al verandert er dus veel, men kan, wanneer het gaat om het realiseren van bepaalde cultuurtechnische plannen in bepaalde delen van het land, het bestaan van deze krachten zeker nog niet negeren.

Met het voorgaande houdt verband het probleem van de leiders in de plaatselijke gemeenschap, de „local leaders”. In elke samenleving vallen zowel ten aanzien van de groep als geheel als ten aanzien van haar subgroepen (klassen en standen e.d.) bepaalde leidende persoonlijkheden te onderscheiden, figuren, die een relatief sterke invloed uitoefenen op de opvattingen en denkbeelden en daarmee op het doen en laten van hun omgeving en waarnaar men kijkt voor men zijn eigen beslissing neemt. Meestal hebben deze leiders veel contact met de groep, waarin zij verkeren en hun opvattingen en denkbeelden dringen zeer snel tot de anderen door. Ook daar, waar de bovenomschreven traditionele invloeden in de meningsvorming hun betekenis goeddeels hebben verloren en een sterke mate van individualisering van de boerenbevolking is opgetreden, vindt men de figuur van de invloedrijke „local leader”. Het leiderschap berust daar echter niet meer op de traditionele positie, die een bepaalde persoon of een bepaalde familie inneemt, doch op de persoonlijke verdiensten, die men aan de betreffende persoon toekent. Het spreekt vanzelf, dat voor een succesvol uitvoeren van de cultuurtechnische verbeteringen, zowel wat betreft het accepteren van bepaalde plannen als wat betreft de aanpassing van bedrijf en samenleving aan de nieuw geschapen toestand, de medewerking van deze „local leaders” van grote betekenis is. Het is niet altijd even gemakkelijk om vast te stellen, wie in feite de leidende figuren in een bepaalde gemeenschap zijn. Vaak zal men deze mensen natuurlijk terugvinden in de bestuursfuncties in de organisaties, de landbouworganisaties, de coöperaties en dergelijke. Niet steeds echter is dit het geval. Niet altijd zijn degenen, die informeel in de samenleving een leidende positie innemen, tegelijkertijd degenen, die de kwaliteiten en de lust hebben om een bestuursfunctie in het formele organisatieleven in te nemen. Men zou soms ernstige fouten kunnen maken, indien men zich voor het verkrijgen van de nodige contacten met de samenleving in kwestie alléén zou richten tot degenen, die in het formele organisatieleven een grote rol spelen.

Een fout, die men verder dient te vermijden is aan te nemen, dat een dorp in de regel één vast aaneengesloten gemeenschap vormt en dat men door b.v. de meest vooraanstaande boer mee te krijgen, de gehele dorpsbevolking wel in meer of mindere mate gunstig zal beïnvloeden.

Systematisch onderzoek naar de plaats van de „local leader” in de plaatselijke gemeenschap, dat in de Amerikaanse agrarische sociologie vooral door Loomis (7) is ontwikkeld en waarmee ook in Nederland een begin is gemaakt, heeft duidelijk laten zien, dat vrijwel altijd de dorpen uiteenvallen in wat Loomis noemt „cliques”, onderdelen van de dorpsamenleving, die zich om bepaalde leidende personen groeperen en die dikwijls onderling weinig of geen contact hebben. Het bestaan van deze „cliques” kan zijn oorsprong vinden in standsverschillen (grote en kleine boeren), religieuze verschillen, politieke verschillen, familie-relaties enz. Heeft men de ene „clique” voor iets meegekregen, dan betekent dit nog geenszins, dat de anderen zullen volgen, ja, wanneer — wat niet zelden het geval is — tussen de verschillende „cliques” bepaalde tegenstellingen bestaan, kan zelfs een positief standpunt van de ene groep betekenen, dat de andere groep een negatieve houding gaat aannemen.

Voor een zo goed mogelijk uiteindelijk slagen van plannen voor cultuurtechnische verbeteringen is een bekendheid met de bestaande verhoudingen in dit opzicht en met de leidende figuren uit deze „cliques” dikwijls een dwingende eis.

e De invloed van de sociaal-ruimtelijke structuur

Van betekenis is in dit verband ook nog de sociaal-ruimtelijke structuur van de samenleving. Er behoeft er hier nauwelijks op te worden gewezen, dat in de ontwikkeling van de sociale relaties tussen mensen de afstand, waarop zij zich ten opzichte van elkaar bevinden, een belangrijke rol speelt. In een agrarisch gebied met verspreide bewoning ontwikkelen de sociale relaties zich op een andere wijze en groeien ook andere relaties, dan in gebieden, waar de agrarische bevolking in dorpen bijeen woont, zoals we dat kennen van de oude Drente brinkdorpen. Ook de sociaal-ruimtelijke structuur is een verschijnsel, dat niet op zichzelf staat, maar dat in de cultuur van de betreffende bevolkingsgroep en in haar activiteiten ingebed raakt. De gehele dagelijkse gang van het werk-, gezelligheids- en ontspanningsleven zijn er op ingesteld, de zeden en gewoonten hebben zich er aan aangepast en men is aan de situatie, zoals deze is, gehecht raakt. Ik moge hier nog even weer herinneren aan de reeds eerder genoemde invloed, die van de typische sociaal-ruimtelijke structuur van Staphorst uitgaat op de gehele samenleving van dit dorp.

Het behoort tot één van de axioma's van de Nederlandse agrarische plano-logie — ook reeds vóór het woord „planologie” onze woordenschat had verrijkt — dat de boer te midden van zijn land dient te wonen en dat een verspreide bewoning van het eigenlijke platteland dus de voorkeur verdient. Het is voorlopig niet te verwachten dat de Russische ideeën over landbouwsteden en de praktijk van de „suit-case-farming” in de Amerikaanse en Canadese prairiegebieden dit axioma omver zullen werpen. Men mag dan ook wel aannemen dat, waar daartoe in de toekomst bij de uitvoering van cultuurtechnische werken aanleiding zal zijn, er naar zal worden gestreefd, boerderijen die in de dorpen bijeen en ver van het land staan, zoveel mogelijk naar de bij de bedrijven behorende grond te brengen, zoals dit thans bijvoorbeeld op beperkte schaal in het land van Maas en Waal geschiedt.

Men kan met vrij grote zekerheid voorspellen, dat men bij een radicaal ingrijpen in dit opzicht op tegenstand zal stuiten, omdat men moeilijk de oude vorm van samenleven wil prijsgeven, hoe duidelijk ook de voordelen, uit bedrijfsoogpunt, van het wonen op het eigen land mogen zijn, en hoe goed ook, blijkens de ervaring elders, een plattelandssamenleving met verspreide vestiging van de boerenbevolking zich kan ontwikkelen. Het eist echter een zich indenken in en een opbouwen van nieuwe vormen van contacten met zijn medemens en juist, omdat deze contacten met de hele wijze van leven zijn verweven, valt dit velen moeilijk. Hoe zwaar velen een verplaatsing, zelfs over korte afstand, valt, bleek reeds bij de herverkaveling van Walcheren. Waar men, zoals b.v. bij de voorlopige plannen voor de ruilverkaveling van het Grootslag, denkt aan een verplaatsing van de bedrijven uit de dorpen naar het land, zal men zich op de nodige moeilijkheden dienen voor te bereiden. Het is van belang er op te wijzen, dat bij een vrij plotselinge overgang van de ene vorm van vestiging naar de andere, de kans bestaat, dat men een bepaalde wijze van onderhouden van sociale relaties, dus een bepaalde structuur, verbreekt, zonder dat hiervoor direct een andere in de plaats treedt.

Hierdoor kan een zeker vacuüm, een zekere mate van structurele disorganisatie, ontstaan, die een ongunstige invloed kan hebben op het maatschappelijk leven als geheel.

Tot zover deze bespreking van een aantal mogelijke invloeden, uitgaande van structuur, functie en cultuur van een bepaalde samenleving, die zich kunnen doen gelden bij het aanvaarden van en het zich aanpassen aan uit te voeren cultuurtechnische werken. Het behoeft nauwelijks gezegd, dat het hier ging om het geven van een aantal illustratieve voorbeelden; de reeks zou nog ver kunnen worden voortgezet. Men zal ongetwijfeld reeds de conclusie hebben getrokken, dat vrijwel alleen sprake is geweest van invloeden, die een tot stand komen en een uiteindelijk welslagen van cultuurtechnische verbeteringen in de weg staan. Dit ligt in de aard van de zaak. Elke samenleving is in wezen geneigd het bestaande als het normale, het afwijkende en het nieuwe als het abnormale te beschouwen en zich tegen het nieuwe te verzetten. Feitelijk is er slechts verschil in de mate van tegenstand tegen het nieuwe. Bij een poging tot verandering van een bestaande situatie zal de cultuurtechnicus nooit datgene bereiken, dat onder de bestaande omstandigheden het beste zou zijn. Wat men ten aanzien van de inrichting van de woonruimte als vanzelfsprekend zal aanvaarden, ja zal eisen, wanneer men een nieuwe samenleving gaat opbouwen — men denke b.v. aan de IJsselmeerpolders — zal men in het kader van een bestaande samenleving op het oude land als onvoorstelbaar van de hand wijzen. Het zal alleen al door de uit de samenleving voortkomende tegenstand nooit gelukken op het oude land datgene te doen, wat uit technisch en economisch oogpunt wenselijk zou zijn. Op zijn hoogst kan men een redelijk goede benadering van dit ideaal bereiken. Veelal echter staat deze tegenstand zelfs het bereiken van dit redelijk goede in de weg.

4 DE GEDRAGSLIJN VAN DE LEIDINGGEVENDE CULTUURTECHNICI

Wat dient nu in dit laatste geval de houding te zijn van degenen, die leiding hebben te geven aan het cultuurtechnisch werk?

Een voor de hand liggende mogelijkheid, als men tegenstand ondervindt, is u i t w i j k e n. De situatie in Nederland is thans zeker niet zo, dat tegenstand bij de agrarische bevolking het uitvoeren van cultuurtechnische werken onmogelijk maakt; niet alleen de belangrijke bijdragen, die de Overheid bij de uitvoering van deze werken geeft, maar ook de groeiende overtuiging, dat een verbetering van de cultuurtechnische toestand de boer ten goede komt, heeft een overvloedige vraag naar ruilverkaveling enz. teweeggebracht. Misschien zal men zich zelfs afvragen of het gezien de bestaande toestand zelfs wel zin heeft om te filosoferen over mogelijke remmen, die door de aard van de maatschappelijke verhoudingen aan de ontwikkeling van het cultuurtechnische werk worden aangelegd.

Voor wij tot een dergelijke optimistische conclusie komen, is het goed, dat wij ons herinneren, dat tot nu toe, althans bij de ruilverkavelingen, in feite het systeem „Wie het eerst komt, het eerst maalt”, is toegepast en dat niet de urgentie, gezien uit het oogpunt van de sociale en economische verhoudingen in de landelijke gebieden in de verschillende delen van ons land, bepalend is geweest voor de volgorde. In zekere zin heeft men hierdoor, al is dit niet de bedoeling geweest, inderdaad de tegenstand ontlopen. Dat in vele streken nog steeds een sterke tegenstand tegen ruilverkaveling bestaat is bekend en naar alle waarschijnlijkheid is in het algemeen deze tegenstand het grootst dáár, waar een grondig ingrijpen uit oogpunt van „rural welfare” het meest noodzakelijk zou zijn, Zou men, zoals thans wordt overwogen, naar een op sociale en economische motieven gebaseerd urgentieschema gaan werken, dan zal waarschijnlijk wel blijken, dat in bepaalde gevallen een volkomen afwijzende houding van de betreffende bevolkingsgroep de gewenste ontwikkeling van het werk zal belemmeren en dan zal nog wel eens de neiging opkomen het betreffende gebied maar over te slaan, dus uit te wijken.

Veel vaker echter zal zich vermoedelijk de situatie voordoen, dat men in een bepaald gebied niet volkomen afwijzend staat tegenover bepaalde cultuurtechnische verbeteringen, maar slechts bereid is de plannen te aanvaarden, wanneer allerlei concessies worden gedaan, die aan de rationale opzet van het werk en aan zijn betekenis voor de toekomstige ontwikkeling van de landbouw in de landstreek in kwestie afbreuk doen. Ik heb de indruk — als feitelijk buitenstaander druk ik mij voorzichtig uit — dat men in de kringen van de cultuurtechnici in het verleden soms wel wat te gemakkelijk geneigd is geweest om, vreemde, dat men anders het gehele werk in de waagschaal zou stellen, tegemoet te komen aan allerlei bezwaren, die in wezen hun oorsprong vinden in weerstanden, zoals die hiervoor werden besproken.

Nu zijn de gevolgen van een wat te vlot „uitwijken” in het verleden misschien in het algemeen niet al te ernstig. Veel van de oudere ruilverkavelingen omvatten immers betrekkelijk kleine blokken, waarin slechts een deel lag van de grond van de bedrijven van de betrokkenen. Men behoeft het dan niet al te tragisch op te nemen, wanneer men uit de vergelijking van de bekende kaartjes van „Zoals het was” en „Zoals het is” — nogmaals, als buitenstaander — de indruk krijgt, dat het „Zoals het is” nog niet ideaal is.

Heel anders ligt het echter, naar het zich laat aanzien, in de toekomst. Alle tekenen wijzen er op, dat het cultuurtechnisch werk van de toekomst voor een

groot deel van een andere allure zal zijn, dan dat in het verleden. Steeds meer zal het, naar alle waarschijnlijkheid, het karakter gaan dragen van een algehele agrarische reconstructie van de daarvoor in aanmerking komende gebieden. Waar dit het geval is, wordt uitwijken wel gevaarlijk en zelfs zeer gevaarlijk. Deze diep ingrijpende en zeer kostbare agrarische reconstructiewerken, zoals wij die thans feitelijk reeds kennen in de herverkaveling van Walcheren en die van delen van het rampgebied in Zeeland en tot op zekere hoogte ook in de in uitvoering zijnde werkzaamheden in het komgrondengebied, kunnen slechts de bedoeling hebben in de betreffende gebieden een toestand te scheppen, die voor een lange tijd een bevredigende ontwikkeling, uit sociaal en economisch oogpunt, van de betrokken agrarische samenleving waarborgt. Men mag zich in deze gevallen slechts tevreden stellen met een wijze van uitvoering van zijn taak, die een zo volledig mogelijke realisering van deze bedoeling inhoudt. Elke concessie aan de uit de samenleving voortkomende weerstand tegen veranderingen, die afbreuk zouden doen aan een juiste aanpassing van de woonruimte aan de toekomstige behoeften, is in dit geval feitelijk uit den boze.

Bij dergelijke agrarische reconstructieplannen gaat het er niet om om de zaak een beetje op te knappen, maar om een toestand te scheppen, die ook de volgende generaties bevrediging kan schenken. Men kan niet over 10 en zelfs niet over 25 jaar het werk nog eens even over gaan doen. Elk compromis, dat in belangrijke mate afbreuk doet aan de juiste inrichting van het gebied, is een tekortkoming ten opzichte van de Nederlandse gemeenschap als geheel, die voor het werk belangrijke sommen uitgeeft, en tegenover de toekomstige bewoners van het gebied zelf.

Het lijkt nauwelijks twijfel, dat men, indien inderdaad wordt vastgehouden aan de eisen, die aan de uitvoering van deze omvangrijke cultuurtechnische werken moeten worden gesteld, in vele gevallen zal stuiten op felle tegenstand. Moet men er dan maar liever niet aan beginnen? Het is mijns inziens inderdaad beter dergelijke ingrijpende werken achterwege te laten, dan half werk te doen.

Aan de andere kant dienen wij voor ogen te houden, dat de landbouw in verschillende delen van ons land in een snel tempo in een steeds moeilijker positie dreigt te geraken en dat het uitvoeren van agrarische reconstructieplannen een onontbeerlijk middel is om uit deze moeilijkheden te komen.

Hoe paradoxaal dit voor sommigen misschien ook moge klinken, juist de snelle economische expansie in Nederland en de steeds hogere welvaart, waarin het Nederlandse volk zich mag verheugen, werken het ontstaan van deze moeilijkheden in de hand, al scheppen zij anderzijds weer de mogelijkheid om tot een oplossing te geraken.

Zoals de toestand thans is, kunnen grote delen van onze agrarische samenleving in de wedloop naar hogere welvaart niet bijblijven. De mogelijkheid om door rationalisatie van het productieproces de produktie per man en daarmee het inkomen per hoofd van de werkende bevolking, zodanig op te voeren, dat dit in een redelijke verhouding staat tot dat van de niet-agrarische bevolking, ontbreekt hier en zal bij een snelle stijging van produktie en inkomen in de niet-agrarische sector steeds meer gaan ontbreken.

De bedrijven zijn er te klein, de percelen zijn er te versnipperd en te zeer verspreid, de ontsluiting en de waterbeheersing te slecht om mechanisatie en andere middelen, die tot een meer rationele produktie kunnen leiden, te kunnen toepassen. Zelfs al zou een permanente vraag naar arbeidskrachten er toe leiden, dat alle gezins-arbeidskrachten, die in het bedrijf kunnen worden gemist, naar niet-agrarische beroepen overgaan, zodat de thans veelal bestaande verborgen werkloosheid feitelijk zou zijn verdwenen, dan komt men hier nog niet tot een oplossing. Wil men deze ondoelmatige bedrijven blijven exploiteren, dan zullen ze, ook als geen overbodige arbeidskrachten worden vastgehouden, toch relatief veel arbeid blijven vragen, zodat de produktie per man laag blijft. Deze relatief grote behoefte aan arbeidskrachten heeft tengevolge, dat een oplossing van het probleem wordt bemoeilijkt en dit zelfs een neiging toont tot verscherping. De lage arbeidsproduktiviteit leidt er toe, dat op de iets grotere bedrijven in de bedoelde gebieden meer dan één zoon als gezins-arbeidskracht wordt vastgehouden, ook al omdat deze lage arbeidsproduktiviteit bij stijgende landarbeiderslonen het gebruik van gehuurde arbeidskrachten vrijwel onmogelijk maakt. Hierdoor ontstaat een te grote vraag naar bedrijven in de volgende generatie. Splitsing van bedrijven en handhaven van te kleine bedrijven in de toekomst is hiervan het gevolg.

Vindt in deze gebieden geen grondige reconstructie plaats, dan blijven er bij toenemende arbeidsproduktiviteit in de niet-agrarische bedrijfstakken en in de landbouwgebieden, die wel een rationalisatie van het produktieproces toelaten, slechts twee mogelijkheden. Of er ontstaat een aanzienlijke groep van boeren, die tot de sociaal achtergeblevenen gaan behoren, of ook in ons land gaat in bepaalde gebieden het verschijnsel van het verlaten van boerderijen optreden, dat ons uit verschillende landen om ons heen en trouwens ook op grote schaal uit de Verenigde Staten van Amerika bekend is. Noch het één, noch het ander zal men in Nederland vermoedelijk aanvaardbaar achten, hetgeen dus wil zeggen, dat radicale en diep ingrijpende cultuurtechnische werken niet te vermijden zijn.

Nu zou men natuurlijk het beginsel van vrijwillige medewerking en van medebeslissing van de betrokken bevolkingsgroep, dat tot nu toe een der grondslagen heeft uitgemaakt van het Nederlandse systeem van ruilverkaveling en dat ook tot nu toe bij tot stand gekomen herverkavelingen is toegepast, kunnen laten vallen en de voor de toekomstige ontwikkeling van de landbouw en de maatschappelijke positie van de agrarische bevolking noodzakelijke maatregelen met dwang kunnen doorvoeren. Daargelaten, dat een dergelijke wijze van doen in strijd zou zijn met de in ons land geldende opvattingen inzake de rechten van het individu en om die reden niet dan in geval van uiterste noodzaak zou worden aanvaard, zou men de kans lopen op deze wijze het paard achter de wagen te spannen. Zou men agrarische reconstructieplannen, die de bevolking niet wenst te aanvaarden, onder dwang doorvoeren, dan zou men uit de aard der zaak de tegenstand nog vergroten en dit zou er waarschijnlijk toe leiden, dat de aanpassing aan de mogelijkheden, die door de nieuw geschapen toestand worden geboden, nog trager plaats zou vinden dan anders het geval zou zijn.

5 DE NOODZAAK VAN SOCIAAL-PEDAGOGISCHE MAATREGELEN

Hoe zal men dan wel uit de te verwachten moeilijkheden kunnen komen? Het logische antwoord is, dat men zal moeten trachten de betreffende bevolkingsgroep tot andere gedachten te brengen, anders gezegd, dat men door sociaal-pedagogische maatregelen moet proberen het besef te ontwikkelen, dat bepaalde elementen in de sociale structuur van de betreffende groep en in de wijze, waarop deze haar functie vervult, met een gezonde ontwikkeling van de landbouw en een voor de toekomst aanvaardbare sociale en economische toestand niet vallen te verenigen en dat die aspecten van de cultuur, die deze elementen van structuur en functie ondersteunen en handhaven, niet ongewijzigd kunnen blijven.

Het behoeft nauwelijks gezegd, dat deze sociaal-pedagogische taak in vele gevallen niet eenvoudig zal zijn en dat het dikwijls veel tijd zal kosten om het gewenste effect te bereiken. Voorop dient te staan, dat een sociaal-pedagogische beïnvloeding slechts geslaagd en zinvol mag heten, wanneer de bevolking tenslotte uit innerlijke overtuiging de stap naar het nieuwe aanvaardt; een handige propaganda, die erin slaagt de mensen mee te krijgen, zonder dat hun opvattingen wezenlijk veranderen, heeft geen werkelijke waarde. Verder zal men zich er voor moet hoeden, dat men in zijn streven, andere denkbeelden en opvattingen ingang te doen vinden, geen waarden aantast, waarvan het verlies de samenleving op den duur zou schaden. Zo zou men b.v. door zich te sterk te concentreren op de beïnvloeding van de jeugd, conflicten tussen de oudere en de jongere generatie kunnen veroorzaken, die op allerlei levenssterreinen een ongunstige nawerking zouden kunnen hebben. Men dient dit gebied met enige voorzichtigheid te betreden, temeer, omdat onze ervaring in dit opzicht nog gering is. Psychologische paardemiddelen zijn hier niet op hun plaats.

De richting, waarin zich de beïnvloeding zal moeten bewegen, zal vanzelfsprekend van de situatie, die men aantreft, moeten afhangen. Ontbreekt bij de bevolking nog het besef, dat hun welvaart onvoldoende is en ontbreekt dus de „heilige ontevredenheid”, dan zal men moeten proberen de overtuiging te wekken, dat in ieder geval de volgende generatie deze ontevredenheid niet meer zal kennen, omdat door de stijgende welvaart in andere sectoren van de samenleving en door het toenemend contact met de buitenwereld, de eigen welvaart dan te schril tegen die van anderen zal afsteken.

Ziet men niet in, dat een slechte cultuurtechnische toestand de uitkomsten van de bedrijven ongunstig beïnvloedt, dan zal door voorlichting van bedrijfs-economische aard dit inzicht dienen te worden verbeterd. Ziet men de bezwaren van een tijdrovende exploitatie van slecht ingerichte bedrijven niet, omdat men, door verschillende zoons als goedkope arbeidskrachten te gebruiken, de financiële gevolgen hiervan niet, of maar in beperkte mate voelt, dan zal de bevolking duidelijk dienen te worden gemaakt, dat men door zo te handelen de toekomst en de levensvreugde van zijn kinderen op spel zet. Wordt de handhaving van een tot stand gebrachte verbetering in gevaar gebracht, doordat de boerenbevolking nog op het standpunt staat, dat het enig aanvaardbare beroep voor hun zoon dat van boer is, zodat nieuwe splitsing en versplintering dreigen, dan zal men de overtuiging moeten doen postvatten,

dat ook in andere bedrijfstakken, met name in de industrie, een goede en sociaal aanvaardbare toekomst ligt en dat men zijn kinderen zo vroeg mogelijk geestelijk en intellectueel op deze toekomst dient voor te bereiden. Is de boerenbevolking op zichzelf wel geneigd plannen tot verbetering te aanvaarden, doch bestaat het gevaar, dat ze zich bij haar uiteindelijke uitspraak nog te veel zal laten leiden door het negatieve oordeel van een kleine heersende groep, die traditioneel de richting placht aan te geven, dan zal men, zonder een verzetstemming te kweken, de boeren duidelijk moeten maken, dat zij uiteindelijk zelf de verantwoordelijkheid dragen voor hun eigen welvaart en die van hun gezin.

De enkele voorbeelden, die hiervoor werden gegeven, duiden reeds aan, dat bij deze sociaal-pedagogische beïnvloeding zeer uiteenlopende levensgebieden kunnen worden geraakt en dat dikwijls zal blijken, dat niet één persoon of één orgaan deze taak geheel voor haar rekening kan nemen. Veelal zullen verschillende secties van het landbouwvoorlichtingsapparaat hierbij dienen te worden ingeschakeld, die alle aan het betreffende gebied bijzondere aandacht zullen moeten schenken. Ook landbouwonderwijs en landbouwhuishoudonderwijs kunnen echter een belangrijke taak vervullen. De medewerking van standsorganisaties en plattelandsvrouwenorganisaties zal niet kunnen worden ontbeerd. Een buitengewoon belangrijke taak zal hier waarschijnlijk liggen voor de agrarisch-sociale voorlichting, die thans door de maatschappelijke organisaties ten plattelande, in samenwerking met de overheid tot ontwikkeling wordt gebracht.

6 DE TAAK VAN DE SOCIOLOOG

Wil dit sociaal-pedagogische werk echter succesvol zijn en niet ontaarden in beunhazerij, dan zal het dienen te berusten op een grondige kennis van de verhoudingen in de betreffende bevolkingsgroep en van de mogelijkheden, welke er zijn om in de bestaande situatie verandering te brengen. Daarom zal aan alle activiteit op dit gebied een diepgaand sociologisch onderzoek van de betreffende bevolkingsgroep vooraf dienen te gaan. Een dergelijk onderzoek zal van de betreffende sociaal-wetenschappelijke onderzoeker veel eisen. Het kan niet zó maar eens een sociologisch onderzoek zijn, waarbij een aantal voor de hand liggende interessante bijzonderheden van de betreffende groep naar voren worden gehaald. Het zal een duidelijk gericht onderzoek moeten zijn. Het zal moeten vaststellen, waar precies de elementen in structuur, functie en cultuur van de bevolkingsgroep in kwestie liggen, die remmend werken op de geneigdheid om verbeteringen te aanvaarden, het zal moeten aangeven, langs welke wegen veranderingen mogelijk zijn, waar en op welke wijze het sociaal-pedagogisch werk met succes zal kunnen worden aangevat.

Het is in dit verband niet mogelijk zelfs maar in grote lijnen een beeld te geven van de mogelijke opzet en inhoud van een degelijk sociologisch onderzoek. Ervaring met dit type van onderzoek ontbreekt feitelijk nog en het is daarom wenselijk, dat zo spoedig mogelijk de gelegenheid wordt gegeven een „pilot study” op dit gebied te verrichten.

Evenmin kan uitvoerig op de methodiek van het sociaal-pedagogische werk

worden ingegaan. Opgemerkt moge slechts worden, dat naar mijn mening de bevolking zelf hierin zoveel mogelijk een actief aandeel zal moeten nemen. Men zal aan alle groepen van betrokkenen de problemen, waarom het gaat, zoveel mogelijk duidelijk moeten maken en dan moeten stimuleren, dat in discussies van de belanghebbenden zelf de wijziging van inzicht tot stand komt en een oplossing wordt gevonden. Men zal moeten voorkomen, dat een mening van buitenaf wordt opgelegd; de beslissing zal tenslotte door de bevolking zelf moeten worden genomen. Wat de sociaal-pedagogische beïnvloeding echter zal moeten trachten te bereiken is, dat deze beslissing zal zijn gebaseerd op een zo goed mogelijk inzicht in de consequenties, vooral in de consequenties op lange termijn, die uit de beslissing voortvloeien.

SAMENVATTING EN CONCLUSIES

- 1 Aan elke samenleving, elke sociale groep, vallen drie aspecten te onderscheiden: structuur, functie en cultuur.
- 2 Structuur, functie en cultuur staan niet los van elkaar, doch ze vormen een geïntegreerd geheel en beïnvloeden elkaar over en weer. Zo beïnvloedt de wijze, waarop een bepaalde agrarische groep haar economische functie uitoefent, de structuur en de cultuur van deze groep, terwijl anderzijds deze economische functie in haar ontwikkeling sterk van structuur en cultuur afhankelijk is.
- 3 Elke sociale groep drukt in haar historische ontwikkeling het stempel van haar cultuur, functie en structuur op de inrichting van de woonruimte, waarin ze leeft. Deze woonruimte wordt daardoor van het natuurlandschap, dat ze eens was, tot een cultuurlandschap, een stuk cultuur. Omgekeerd echter beïnvloedt de woonruimte, zowel door haar natuurlijke eigenschappen, als door haar inrichting, zoals deze zich historisch ontwikkelde (verkaveling, verkeerswegen, huizen, bedrijfsgebouwen enz.) cultuur, functie en structuur van de samenleving, die hierin op een bepaald ogenblik haar geografische basis vindt.
- 4 Daar de woonruimte, als een stuk historisch gevormde cultuur, op allerlei wijzen met het sociale leven van de betreffende sociale groep is verweven, zal bij deze groep steeds een zeker verzet optreden tegen een ingrijpende wijziging van deze woonruimte — zoals door grote cultuurtechnische werken plaats vindt — en zal er steeds een streven zijn om, als veranderingen plaats vinden, deze zo te doen geschieden, dat de historisch ontwikkelde vormen van sociaal en economisch leven van de groep hierdoor niet of zo weinig mogelijk worden gestoord.
- 5 Zijn eenmaal cultuurtechnische veranderingen aanvaard en uitgevoerd, dan zal de sterke verankering van functie en structuur van de groep in haar cultuur er toe leiden, dat er steeds een zekere weerstand aanwezig zal zijn tegen die wijzigingen in structuur en functie — onder andere in de agrarisch-economische functie — die in verband met een rationele aanpassing aan de nieuw gegeven omstandigheden noodzakelijk zijn.

- 6 Weerstanden tegen de veranderingen in de woonruimte door cultuurtechnische werken en tegen de aanpassing aan de nieuw geboden mogelijkheden kunnen in de meest uiteenlopende elementen van structuur, functie en cultuur hun oorsprong vinden, terwijl, in het bijzonder als gevolg van de aard van de sociale structuur, de tegenstand van bepaalde personen en bepaalde subgroepen in de samenleving een bijzondere belemmering kan betekenen.
- 7 In het bijzonder waar het gaat om omvangrijke, diep ingrijpende en kostbare cultuurtechnische werken, waarvan er, zoals mag worden aangenomen, in de toekomst vele zullen worden uitgevoerd, is een in belangrijke mate toegeven aan weerstanden, voortkomende uit oorzaken van sociale en sociaal-psychologische aard, dat zou leiden tot een minder rationele inrichting van de woonruimte dan wenselijk en mogelijk is, uit oogpunt van de toekomstige sociale en economische ontwikkeling gevaarlijk. Is geen oplossing te verkrijgen, die een, ook voor de komende generaties, aanvaardbare toestand schept, dan zou men beter van het werk in kwestie kunnen afzien.
- 8 Een onder dwang uitvoeren van cultuurtechnische verbeteringen moet in het algemeen niet aanvaardbaar worden geacht.
- 9 Anderzijds brengt echter de toestand, waarin de landbouw in een groot deel van ons land, in het bijzonder als gevolg van de inrichting van de woonruimte, verkeert, het gevaar met zich mee, vooral bij een snelle ontwikkeling van de welvaart in andere sectoren van de samenleving, dat een belangrijk deel van de agrarische bevolking in de naaste toekomst tot de sociaal achtergeblevenen zal gaan behoren en dat ook in Nederland het verschijnsel van verlaten van landerijen op zal treden. Uitvoering van cultuurtechnische werken op grote schaal om een meer rationele produktie en daarmee een hoger inkomen per werkzame in de betreffende gebieden te waarborgen, is daarom een dringende noodzaak.
- 10 Een uitweg zal in vele gevallen kunnen worden gevonden, door in de gebieden, waar cultuurtechnische verbeteringen noodzakelijk zijn, maar waar grote weerstanden tegen een rationele oplossing kunnen worden verwacht, door intensieve sociaal-pedagogische beïnvloeding de bevolking rijp te maken voor het vrijwillig aanvaarden van deze verbeteringen in de vereiste vorm en voor een juiste aanpassing aan de nieuw geboden mogelijkheden.
- 11 Voor een juiste opzet en een verantwoorde uitvoering van deze sociaal-pedagogische maatregelen is een grondige sociologische studie van de betreffende bevolkingsgroep, die zich richt op het geven van concrete antwoorden op de vragen, die in dit verband aan de orde komen, onontbeerlijk

LITERATUUR

- 1 GROENMAN, Sj. : Staphorst. M. Stenvert & Zoon, Meppel, 1947.
- 2 HOEFNAGELS, C. H. en J. L. JESSEN : De voorbeelddorpen Kerkhoven en Rottevalle. Rapport no. 220 van het Landbouw-Economisch Instituut, 1955 (niet gepubliceerd).
- 3 HOFSTEE, E. W. : Over de verscheidenheid in de Nederlandse Landbouwgebieden. Inaugurele rede, 1946.
- 4 HOFSTEE, E. W. : Sociologische Aspecten van de Landbouwvoorlichting. Bulletin no. 1 van de Afdeling Sociale en Economische Geografie van de Landbouwhogeschool, 1953.
- 5 HOFSTEE, E. W. en A. W. VLAM : Opmerkingen over de ontwikkeling van de perceelsvormen in Nederland. Boor en Spade V (1952) e.v.
- 6 L.E.I. en E.T.I. Gelderland. „Ruurlo”, januari 1952.
- 7 LOOMIS, Ch. P. en J. A. BEEGLE : Rural Systems, 1950.
- 8 TONKENS, E. : Een aantal vragen rond de vestiging van landbouwers-van-elders in het Oldambt. Scriptie Afdeling Sociologie en Sociografie van de Landbouwhogeschool, 1953 (niet gepubliceerd).